

KUTATÁSI BESZÁMOLÓ*
KLEBELSBERG KUNO-ÖSZTÖNDÍJ
2021

A kutató neve	
Orosz Júlia	
A kutatás témája	
Kolhozélet – a szovjet agrárpolitika megvalósulása Kárpátalján	
A kutatás helyszíne	
ország, város	Ukrajna, Beregszász
intézmény(ek)	Kárpátaljai Területi Állami Levéltár
A kutatás ideje	
2021. október 1. – november 30.	
A kutatott gyűjtemények, az átnézett iratok, dokumentumok és a találatok rövid ismertetése (tételes találati jegyzék nélkül)	
A Klebelsberg Kunó Ösztöndíj lehetőséget biztosított számomra, hogy a 2020-as évben elkezdett levéltári kutatói munkámat, mely során a Kárpátalján működő szovjet típusú kolhozok dokumentumainak feltárásával és feldolgozásával foglalkoztam, 2021 folyamán tovább folytassam a Kárpátaljai Területi Állami Levéltár beregszászi részlegén (továbbiakban KTÁL). Az ösztöndíjas időszak alatt három fond iratanyagát tanulmányoztam át, amelyek a következők voltak: • az P-1909. számú fond a beregszászi járási Mezőkaszonny községben található „Engelsz” nevet viselő mezőgazdasági artel (kolhoz) iratai; • az P-979. számú fond beregszászi járási Bótrágy községben található „Peremoha” (Győzelem) kolhoz iratai; • valamint az P-1735. számú fond Beregszász város „Kalinin” nevet viselő kolhoz iratai. Az 1944–45-ös év gyökeres változást hozott a számos nemzet történetében. A második világháború következményeként a győztes Szovjetunió jelentős befolyásra és területekre tett szert, ahol szovjet típusú rendszereket építettek ki, mely alól Kárpátalja sem mentesült. A szovjet agrárpolitika legfontosabb intézkedése a földbirtoklás magántulajdonának államosítása és a tulajdon átadása a „proletárállamnak”, mely szerint kolhozok és szovhozok létesítésével az egyéni gazdaságról fokozatosan át kellett térni a kollektív földművelésre, a föld közös (társas), artelszerű megmunkálására. A kolhozok iratanyagaiból számos információt, statisztikai adatokat nyerhetünk ki az adott kolhoz működéséről, pénzügyi-	

* Jelen beszámoló további szerkesztés nélkül kerül az ösztöndíj adományozójának honlapjára.

gazdasági tevékenységéről, termelési ütemtervéről, vezetőségéről, tagjairól, brigádjairól és csoportvezetőiről, a kolhoz leltárállományában megtalálható eszközökről, ingatlanokról, állatokról stb. A szovjet kolhoz-modell adaptálása nagy fordulatot hozott a gazdasági életben. A kutatás alatt a szovjet típusú kolhoz-rendszer kiépülésének folyamatát, a kárpátaljai kolhozok működési elvét, sajátosságait és a kolhozokban dolgozó női munkaerő jelenlétét vizsgáltam.

Kárpátalján 1948-ra már 28 kolhozot hoztak létre, ez a szám folyamatosan emelkedett, s 1950-re már 532 kollektív gazdaságot tartottak számon.¹ Az 1935-ös Mezőgazdasági Artel Mintaalapszabályzatának ismerete és vizsgálata alapvető feladat, hiszen ez a dokumentum tárgyalta a kolhozosítás legfontosabb kérdéseit. A mezőgazdasági Artel Sztálini Alapszabálya a kolhoz élet alaptörvénye volt, melynek betartása minden kolhoztag kötelessége, illetve megsértése komoly intézkedéseket vonhatott maga után. Egyik fő elve, hogy a személyi érdekek az artelben alá legyenek rendelve a közös érdekeknek, tehát a legfontosabb a közös gazdaság. Az artelben minden kolhoztag jogosult volt arra, hogy kisebb háztáji személyi gazdasága legyen a fogyasztási szükségletek kielégítésére, amíg a közös gazdaság nem tudja ezeket teljes mértékben kielégíteni. Ennek értelmében minden kolhoztag maximum 0,25 hektár nagyságú kerti földterületet kaphatott.² A kutató munka során vizsgált három kolhoz 1948 folyamán, az elsők között volt létrehozva a Beregszászi járásban. A mezőkaszonyi Engelsz kolhozkezdeményező csoportja 1948. április 11-én tartotta az alakulási gyűlését, 16 tag jelenlétével. Elnöke Bodnár Sándor volt, ahol megállapodtak a közös munka elkezdésében. 1948. december 14-ei vezetőségi gyűlés szerint a kolhoznak 58 tagja volt, de már 441 belépési kérelem érkezett be a kaszonyi egyéni gazdálkodóktól az Engelsz kolhoz tagjai sorába felvétel iránt. A kolhoz elnökévé Kovács Lajost, helyettes elnökké Bodnár Sándort választották, vezetőségi tagok között pedig egy nőt találhatunk Váradi Teréziát.³

Az 1950-es évek elején megkezdődött a kolhozok egyesítési folyamata, mivel a kisebb falvak kolhozai életképtelenek voltak hosszú távú működésre. 1950. május 30-án jelent meg Moszkvában a „kis kolhozok összevonásáról és a pártszervezetek ezzel kapcsolatos feladatairól” szóló határozat. Az összevonások következtében 557 kolhozból 294 lett.⁴ Ennek értelmében 1950. augusztus 3-án tartott közgyűlésénem a mezőkaszonyi kolhoz egyesült a zápszonyi Vörös Világító Torony kolhossal. Az egyesült kolhoz az Engelsz nevet kapta. Elnöknek újraválasztották Kovács Lajos, helyettesének Dancs Andrást, a 9 tagú kolhozvezetőség közé, egyedüli nőként Krajnik Margit került be.⁵

A kolhoz vezetőségének minden évvégén le kellett adni egy jelentést az adott év termelési-pénzügyi- és gazdasági tevékenységéről. Ezekből a jelentésekből számos információt kaphatunk, többek között a kolhoz összetételének változását is nyomon lehet követni, illetve a nemek arányát is meg lehet figyelni. (Például lásd az 1. táblázatot). Ezenkívül a kolhozok

¹ Oficinskij, 2010: 277.; 7 Dupka György: A szovjet hatóság megtorló tevékenysége Kárpátalján (1944–1991). Ungvár–Budapest, Intermix Kiadó, 2014. 79-80.

² KTÁL, P-1909. Opisz 1. Odínica Zberihányá 16.

³ KTÁL, P-1909. Opisz 1. Odínica Zberihányá 1.

⁴ Dupka. A szovjet hatóság megtorló tevékenysége Kárpátalján, 2014. 85.

⁵ KTÁL, P-1909. Opisz 1. Odínica Zberihányá 16.

költségvetéséről, éves bevételéről és kiadásáról, termelési kötelezettségeiről, azok teljesítéséről is informálódhatunk.

1. táblázat. A mezőkaszonyi Engelsz kolhoz számbeli és nembeli összetétele 1950.01.01.⁶

Belépett családok (udvarok) száma	469
Összesen (minden korosztályt beleértve)	1847
Ebből férfiak (16-60 év között)	380
Ebből nők (16-55 év között)	535
Összesen	915
Idősek (60 évtől felfelé)	168
Gyermekek (12-16 között)	155
Munkaképesek, akik iparban, közlekedésben stb. dolgoznak, de a kolhozhoz tartoznak	37

A gyűjtött adatokból a kolhozok tulajdonát képező földterületek mértékének folyamatos növekedését is figyelemmel lehet kísérni. Átlagosan egy kolhozhoz 1200-2000 hektár föld tartozott.⁷ Szemléltetésül míg 1949-ben az Engelsz kolhoz 547 hektár szántófölddel rendelkezett, addig 1955-re már 2437 hektárt műveltek.⁸

Az P-979. számú fond a bótrágyi „Peremoha” (Győzelem) kolhozra vonatkozó dossziékat tartalmazza. A község 1948. augusztus 31-én tartotta első ülését, a kolhoz elnökéül Fehér Lászlót választották.⁹ A vizsgált időszakban (1948–1955-ös évek) több elnökválasztáson (Kovács János¹⁰, Herman János¹¹, Csernyestyán László, Vágerics)¹² és vezetőségi tagcserén esett át a kolhoz. A szocialista mezőgazdaság kollektivizálásának egyik nagy fejleménye a Gép- és Traktorállomások (GTÁ) felállítása volt, melytől a pártvezetés a termelés fellendítését várta. A GTÁ-k feladata volt, hogy traktorokkal, mezőgazdasági gépekkel szolgáltatást nyújtsanak a kolhozok számára, ezáltal segítsék munkájukat. Bótrágy községben volt létrehozva az egyik GTÁ, mely a közeli kolhozokkal állt szoros munkakapcsolatban, minden gazdasági évben összeállították a traktorral végzendő munkálatok tervét (szezonális vetés, aratás, boronálás stb.), majd erről szerződést kötöttek. A GTÁ-k rendszerint tanfolyamokat hirdettek, ahol a kolhozistákat traktorista, kombájnvezető káderekké képezték ki. A kurzus általában három hónapos volt, amiért a tanulóknak munkanapot számoltak fel. 1950-es évek sajtójában nagyvisszhangot kaptak a traktoristanők. A nőket traktorra ültető kampányban hatalmas szerepe volt a szovjet példának.¹³ A vezetőség mindent bevetett a szakma népszerűsítése érdekében, megjelentek sajtó cikkek, filmek, plakátok, brossúrák, dalok, versek stb. A bótrágyi GTÁ-ban Baráté Mária és Orosz Rozália volt az első két női traktorista,¹⁴ akik rendszeresen felhívással fordultak a többi nőhöz¹⁵, hogy iratkozzanak be a gépesítő iskola háromhónapos traktorista

⁶ KTÁL, P-1909. Opisz 1. Odínica Zberihányá 10.

⁷ Dupka. A szovjet hatóság megtorló tevékenysége Kárpátalján, 2014. 85.

⁸ KTÁL, P-1971. Opisz 1. Odínica Zberihányá 3.

⁹ KTÁL, P-979. Opisz 1. Odínica Zberihányá 3.

¹⁰ KTÁL, P-979. Opisz 2. Odínica Zberihányá 30.

¹¹ KTÁL, P-979. Opisz 2. Odínica Zberihányá 73.

¹² KTÁL, P-979. Opisz 2. Odínica Zberihányá 122.

¹³ Pasa Angelina (1913–1959) a Szovjetunió többszörösen kitüntetett legismertebb traktoristanője volt. Szovjet Falu, 1950. szeptember 30.

¹⁴ Sztálini Győzelem, 1951. december 19.

¹⁵ Sztálini Győzelem, 1952. március 26.

tanfolyamára. Mindezek ellenére a traktorista szakma sosem vált igazán népszerűvé a nők körében.

Az ösztöndíjas időszak alatt vizsgált harmadik fond (P-1735) abban különbözik az előző kettőtől, hogy a Kalinin nevet viselő mezőgazdasági artel Beregszász város kolhoza volt, melyet 1948. február 17-én hoztak létre. Első elnöke Kustján Sándor volt.¹⁶ Általános tény, hogy a vezetőségi tagok között egy-két nő mindig kapott helyet, így a Kalinin kolhoz első női vezetőségi tagja Kovács Margit volt. 1949-ben Székely Károly lett a kolhozelnök, helyettese Kottner Sándor.¹⁷ Minden kolhoz rendelkezett saját farmmal, az állatállomány növekedését és az állatok produktivitását szintén tervszerűen kellett teljesíteni. Ezek működéséről is számos adatot sikerült összegyűjteni. A Kalinin kolhoz farmjának vezetését 1950-ben Pollák Sándor (szarvasmarha, tehén, borjú) és Frischmann József (sertés, juh, szárnyas) látta el. Általában a nők a baromfi vagy tehéngondozással, fejéssel foglalkoztak. A munkafegyelem hiánya, az hogy a kolhoztagok nem dolgoztak megfelelően, nem teljesítették a szükséges munkanapokat és a megadott normát általánosan jellemző tényező volt a szovjet típusú kolhozokra.

A kutatás módszere

A levéltári munka a fent említett három fondjegyzék átnézésével és a levéltári iratok kikérésével kezdődött. Igyekeztem minél több őrzési egységet megigényelni és átnézni, a legfontosabbnak vélt dokumentumokról fényképeket készítettem. Később az iratanyagok részletes tanulmányozása, elemzése, összesítő táblázatok készítése következett. A kutatási tervbe vállaltak szerint egy magyar nyelvű adatbázist készítettem a három fondban megtalálható dossziékról. Az iratjegyzék tartalmazza az iratok pontos adatainak megjelölését (fond, opisz (leírás), odinica zberihányá (őrzési egység), a dosszié címét magyarra fordítva, a benne található iratok mennyiségét (oldal) és pontos dátumát, mely eligazítást és segítséget nyújthat a téma iránt érdeklődő kutatók számára (beszámolóhoz mellékeltem).

A kutatási eredmények hasznosítása (pl. előadás, publikáció) és az esetleges további lehetőségek

A második világháború következményeként a győztes Szovjetunió jelentős befolyásra és területekre tett szert, ahol szovjet típusú rendszereket építettek ki, ezen rendszerek összehasonlítása fontos és egyben hiánypótló feladat. A „hosszú ötvenes évek” meglehetősen egy bonyolult időszak, amikor megtörtént a szocializmus alapjainak lerakása. A KTÁL végzett kutatásaim alkalmával a kárpátaljai kolhozokról gyűjtöttem levéltári anyagokat, mely nélkülözhetetlen a kolhozrendszer működésének megértéséhez. A gyűjtött anyagok feldolgozása alapján elmondható, hogy a Kárpátalján létrehozott és működő kolhozok a vizsgált korszakban teljes mértékben azonosultak a szovjet mintalap szabályhoz. A kutatómunkám eredményeit egy összefoglaló publikáció keretén belül szeretném bemutatni. Emellett úgy vélem, hogy érdemes lenne a térség további kolhoziratainak a feltárásával foglalkozni, valamint a kolhozlapok tanulmányozására is hangsúlyt fektetni. Természetesen ezeket szigorú forráskritika alá kell vetni, hiszen a korabeli sajtóközlések csak a

¹⁶ KTÁL, P-1735. Opisz 1. Odinica Zberihányá 1.

¹⁷ KTÁL, P-1735. Opisz 1. Odinica Zberihányá 6., 11.

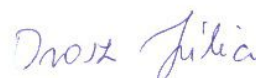
kolhozrendszer pozitív tulajdonságait emelheték ki. Ettől függetlenül ismeretünk szükséges és számos fontos adalékot nyújthatnak a szovjet agrárpolitika és a kolhoz élet megértéséhez.

Az ösztöndíjjal kapcsolatos gyakorlati észrevételek (beleértve a leendő ösztöndíjasok számára hasznos tanácsokat)

A világjárvány sajnos még a 2021-es évre is jelentős mértékben kihatással volt. Az ezzel járó korlátozó intézkedések, a bevezetett szabályok nemcsak nehezítették, de lassították is a kutatások lezajlását. A KTÁL olvasóterme nem túl tágas, ahol kevés asztal áll a kutatók rendelkezésére, így a szabad helyek függvényében lehet kutatást végezni. Nagy általánosságban elmondható, hogy a nyári hónapok zsúfoltabbak szoktak lenni és a késő őszi, téli hónapokban kevesebb kutatóval találkozhatunk a levéltárban. A karantén szabályokat betartva lehetett kutatni (szájmaszk viselete, fertőtlenítő használata). Sajnos online történő dokumentum kikérésre a kárpátaljai levéltárakban még nincs lehetőség, viszont e-mailben és telefonon keresztül lehet előre egyeztetni a levéltár munkatársaival.

Fontos, hogy a kutatni kívánt fond elérhetőségéről mindig érdeklődjünk még az ösztöndíjas időszak megkezdése és a kiutazás előtt, mert vannak olyan iratanyag, amely előkészítése sok időt igényel (heteket, akár hónapokat). A beregszászi KTÁL nyitva tartása: hétfőtől péntekig közép-európai idő szerint 7-15 óráig, viszont 11-12 óra között ebédszünet van, amikor el kell hagyni a levéltár olvasótermét. Az intézmény látogatásának a felételeiről érdemes a későbbiek során is, az ösztöndíjas időszak megkezdése előtt tájékozódni.

Debrecen, 2022. február 23.

Orosz Júlia